Kapcı, Hikmet Zeki ve Erdoğan, Abdullah (2018). Arşiv Belgeleri Işığında Türk-Sovyet İlişkilerinde Doğu Türkistan'ın Bağımsızlık Faaliyetleri (1933-1934), *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2018/12, s. 123-133.

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE DOĞU TÜRKİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK FAALİYETLERİ (1933-1934)

Hikmet Zeki KAPCI[*]

Abdullah ERDOĞAN[**]

Geliş Tarihi: 25.07.2018 ***Kabul Tarihi: 08.11.2018***

Özet

Doğu Türkistan, Büyük Türkistan'ın sınırları içinde yer alan bir toprak parçasıdır. Büyük Türkistan ifadesi ile Batı ve Doğu Türkistan birliği kast edilmektedir. Büyük Türkistan'da 100 milyonu aşkın Türk nüfusu yaşamaktadır. Bu bölge, Türk milletinin anayurdu olmasının yanı sıra eski bir kültür ve medeniyet merkezi olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Doğu Türkistan isminin 19. yüzyıl başlarından itibaren kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu dönemde Büyük Türkistan'ın batısını Rusya, doğusunu da Çin işgal etmişti. Bununla birlikte Doğu Türkistan her zaman Rusya'nın ilgisini çekmeye devam etmiştir. Aynı zamanda Doğu Türkistan'daki gelişmeler Türk-Sovyet ilişkilerinde de önemli bir rol oynamıştır. Rusya'nın etkisiyle her ne kadar Türk basını konuyu yakından takip etse de fazlaca yoruma yer verilmemiştir. Hatta, Yaş Türkistan Dergisi'nin ülkeye girişi yasaklanmıştır.

Çalışmamızda konu ile ilgili olayları kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlamaya çalışan tarama modeli kullanılmıştır. Buna göre, Cumhuriyet Arşivi'ne ait belgeler, basın ve tetkik eserlerden toplanan bilgiler zaman ve mekân çerçevesinde bütünleştirilerek yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Doğu Türkistan, Sovyetler Birliği, Çin, Dış Politika, Şincan.*

INDEPENDENCE ACTIVITIES OF EAST TURKESTAN IN TURKISH-SOVIET RELATIONS ACCORDING TO THE TURKISH REPUBLIC ARCHIVES (1933-1934)

Abstract

East Turkestan is a piece of land located within the borders of the Great Turkestan. The expression of Great Turkestan means the unity of West and East Turkestan. More than 100 million Turks live in Greater Turkestan. This region is also confronted as a center of culture and civilization, as well as being the motherland of the Turkish nation.

It is seen that the name of East Turkistan started to be used from the beginning of the 19th century. In this period, the western part of Great Turkistan occupied Russia and the eastern part of China. East Turkestan, however, has always continued to attract the attention of Russia. At the same time, developments in East Turkestan played an important role in Turkish-Soviet relations. Although the Turkish press closely followed the issue, no comment was given due to the influence

[*] *Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: hikmetzekikapci@gmail.com*
Orcid: 0000-0002-4707-9778
[**] *Uzman, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, e-posta: abdullah_erdogan@hotmail.com*
Orcİd: 0000-0002-5841-800X

of Russia. Moreover, entry of Age Turkestan Magazine into the country was prohibited.

In our study, we used a screening model that tried to identify events related to the subject as if they were within their own conditions. According to this, Documents belonging to Republic Archives and information collected from press and works is integrated and interpreted in consideration of time and space.

Keywords: *East Turkestan, Soviet Union, China, Foreign Policy, Xinjiang.*

Giriş

Doğu Türkistan, beş milyon kilometre karelik Büyük Türkistan'ın doğu kısmında ve Asya Kıtası'nın tam ortasında yer almaktadır. Pakistan, Hindistan ve Tibet güneyden, Keşmir, Afganistan ve Batı Türkistan güneybatı ve batıdan, Sibirya kuzeyden, Çin ve Moğolistan doğu ve kuzeydoğudan, bu ülke ile sınır komşularıdır. 1.828.418 kilometre karelik yüzölçümü ile Doğu Türkistan, toprak bakımından Almanya'dan dört, Türkiye'den iki buçuk ve Pakistan'dan üç kat daha büyüktür (Cengiz, 1981: 3-4). Doğu Türkistan'ın kültürüne ve konuşulan dile baktığımızda Divan-ü Lügati't Türk'te Hakaniye Türkçesi olarak adlandırılan temiz bir Türkçeyle karşılaşırız. Bu Türkçenin çıkış yeri Kaşgar'dır. Kaşgar ve Doğu Türkistan Kaşgarlı Mahmut, Balasagunlu Yusuf Has Hacip'ten İsa Yusuf Alptekin'e kadar binlerce fikir, ülkü, ilim adamı ve şair yetiştirmiş bir yurttur (Altun, 1996: 41).

Doğu Türkistan ifadesi 19. yüzyıl başlarından itibaren Asya kıtasında, Türklerin ana yurdu olarak kabul gören Büyük (Ulu) Türkistan'ın batısının Rusya, doğusunun da Çin tarafından işgal edilmesiyle kullanılmaya başlayan coğrafi bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük Türkistan'ın, Rusya ve Çin tarafından işgal edilmesiyle ikiye bölünmüş ve bundan sonra da Doğu Türkistan ve Batı Türkistan olarak anılmıştır. Çin tarihi kaynaklarında, Asya'nın içlerinde Doğu Türkistan topraklarını da kapsayan coğrafyada, yerleşik olarak yaşayan en eski Türk halkının Hunlar olduğu görülmektedir. Bugün Doğu Türkistan sınırları içerisinde yer alan 30'dan fazla şehrin Hun Devleti'nin batı kısmını teşkil ettiği kaynaklar vasıtasıyla tahmin edilmektedir (Tuna, 2012: 43).

Doğu Türkistan, Türklerin bilinen ilk devleti olan Hunlardan bu tarafa Türk tarihinde önemli bir merkez olmuştur. Türkler için ne kadar önemli bir merkez olsa da Doğu Türkistan Çin ve Rusya'nın istilalarına maruz kalmıştır. Özellikle de Çin'in asimile politikalarından oldukça zarar görmüştür. 1931 yılında başlayan bağımsızlık hareketi, Kumul kenti merkez olarak başlamıştır. 1933 yılına gelindiğinde bağımsız bir devlet kurulmuştur. Kurulan bu bağımsız devletin merkezi Kaşgar olmuş ve devletin ismi de Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti olmuştur (Gül, 2007: 254). Cumhuriyetin bayrağı ay yıldızlı gök bayrak kabul edilmiş, Çin parası yürürlükten kaldırılarak Cumhuriyet hükümetinin bastırdığı Türk parası tedavüle sürülmüştür (Tuna, 2012: 60).

Doğu Türkistan'ın özellikle 1930'lu yıllarda bağımsızlık mücadelesi verdiği dönemde Türkiye Cumhuriyeti Devleti de bağımsızlığını yakın zaman önce elde etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk dünyasına özel bir ilgisi olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapmış olduğu bir konuşmada Atatürk şunları söylemiştir: "Efendiler, bu dünyayı beşeriyette asgarî yüz milyonu mütecaviz nüfustan mürekkep bir Türk milleti azimesi vardır ve bu milletin saha-i arzdaki vüs'ati nisbetinde saha-i tarihte de bir derinliği vardır… En bariz ve en kat'î ve en maddî delâil-i tarihiyeye istinaden beyan edebiliriz ki Türkler on beş asır evvel Asya'nın göbeğinde muazzam devletler teşkil etmiş ve insanlığın her türlü kabiliyetine tecelligâh olmuş bir unsurdur…" Atatürk, Türklerin on beş asırlık tarihine atıfta bulunarak bağımsız devletler kurduğuna özellikle vurgu yapmıştır (Çelebi, 2010: 203).

Biz bu çalışma ile Doğu Türkistan Türklerinin bağımsızlık mücadelesinde 1933-1934 yıllarını kapsayan dönemde yaşananların değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Böylece yıllar boyu devam edegelen mücadelenin Türk arşivlerinde yer alan kısmına ışık tutmaya çalışılmıştır. Bunlara ek olarak, dönemin basınında yer alan bilgilerin yanında arşiv belgelerinden de yararlanılmak suretiyle özgün bir araştırma ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun sonucu olarak bahsi geçen yıllarda Türkiye Cumhuriyeti devletinin konuya yaklaşımı, konunun Türk-Sovyet ilişkilerine etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada, geçmişte ya da günümüzde var olan bir durumu olduğu şekliyle tanımlamayı amaçlayan, araştırma yaklaşımı olan tarama modeli kullanılmıştır. Bu modele göre, konu ile ilgili olaylar kendi şartları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılmıştır. Tarama modelinin araştırma yaklaşımına uygun olarak konu hakkındaki bilgiler, önceden tutulmuş çeşitli yazılı belgelere başvurularak elde edilmiştir. Elde edilen dağınık bilgiler incelenen zaman ve mekân göz önüne alınarak bir sistem içinde bütünleştirilerek yorumlanmıştır.

Doğu Türkistan'ı İstila Faaliyetleri

Türkistan Asya'nın tam kalbi diyeceğimiz bir noktada büyük bir Türk ülkesi olarak yer almaktadır. Türklerin kahramanlıkları bu coğrafyada dillere destan olmuş ve bütün dünyaya bu destanlar yayılmıştır. Dünya üzerindeki bütün Türklerin anayurdu olarak kabul edilen bu coğrafya çok değerli yer altı ve yer üstü zenginliklerine sahiptir. Emperyalist Çin ve Rus devletlerinin insanlığa sığmayan vahşetlerine tanık olan ve olmaya devam eden bir coğrafyadır (Oraltay, 1976: 21).

Büyük (Ulu) Türkistan'ın Çin tarafından işgal edilen kısmına Doğu Türkistan adı verilmiştir. Çin, Doğu Türkistan'ı istila faaliyetlerine girişmiştir. Doğu Türkistan, sırasıyla 1759-1876 yılları arasında I. Mançur-Çin, 1876-1911 yılları arasında II. Mançur- Çin, 1911-1949 yılları arasında da Milliyetçi Çin ve 1949 yılından itibaren de komünist Çin yönetimi altında kalmıştır. II. Mançur-Çin istilasından sonra 18 Kasım 1884 tarihinde Doğu Türkistan, "yeni toprak" anlamına gelen "Şincang" adı verilerek Çin toprakları içine ilhak edilmiştir. Birçok tarihçi, Çin'in, Doğu Türkistan'ı topraklarına ilhak ettikten sonra Doğu Türkistan Türk Müslümanlarının tekrar özgür yaşayabilmek için Feodal Çin, Milliyetçi Çin ve Komünist Çin idaresine karşı 400'den fazla ayaklanma tertiplemiş olduklarını belirtmektedir. Çin Tarihçileri ise Doğu Türkistan Türklerinin her 10 yılda bir küçük, her 30 yılda bir büyük çaplı ayaklanma tertip ettiklerini kaydetmişlerdir (Alptekin, 1990: 5).

Doğu Türkistan'da, Hocalar döneminde din adamları Doğu Türkistan'ın her yerini gezerek Müslüman Türklerin Çin istilasına karşı ortak hareket etmeleri gerektiklerini söylemişlerdir. Bu hareketlerinde başarılı da olmuşlar, ancak Hocalar Dönemi denen bu süreçte Çin'de Mançu İmparatorluğu önemli bir güç olarak ortaya çıkmış ve Doğu Türkistan'ı vergiye bağlamıştır. Doğu Türkistan'ın içerisinde birbirine rakip bölge idarecilerinin iktidarı kendi ellerine almak adına bazen Kalmuklar bazen Mançularla ittifak arayışına girmesi, Doğu Türkistan'ın istilasını kolaylaştırmıştır. Doğu Türkistan şehirleri eski çağlardan beri Çin'in siyaset alanına girmiştir. Çin'in, Doğu Türkistan üzerinde gerçek bir siyasi üstünlük elde etmesi 1760'tan 1863'e kadar Mançu İmparatorluğuna bağlı sömürge olarak kaldığı 103 senelik dönemde gerçekleşmiştir (Tuna, 2012: 49-50).

Doğu Türkistan'da istilaya başlayan Mançur işgal kuvvetleri, 1760 yılında büyük bir kısmı İli şehrinde olmak üzere 1.000.000'dan fazla insanı öldürmüşlerdir. Bunun yanında Türklerden ve Moğollardan olmak üzere yüz binlerce insanı sürgüne göndermişlerdir. Sürgüne gönderdikleri insanların mal ve mülklerine el koymuş, bazı şehirleri de yakarak tahrip etmişlerdir (Alptekin, 1973: 113).

Çinlilerin, Doğu Türkistan'ı işgal edip katliamlara başladığı 1760'lardan 1860'lı yıllara kadar geçen yüz yıllık süre zarfında, Çinliler istilayı tam olarak gerçekleştirememiştir. Bunun nedeni ise bu yüz yıllık süre boyunca Doğu Türkistan'a isyanların damgasını vurmuş olmasıdır. Bu isyanları şu şekilde sıralayabiliriz: "Büyük- Küçük Hocalar İsyanı (1757-59), Üçturfan İsyanı (1765), Ziyavdin Hoca İsyanı (1815), Cihangir Hoca İsyanı (1824-28), Yusuf Hoca İsyanı (1830), Yedi Hoca İsyanı (1847), Velihan Töre İsyanı (1857), Kuçar ve Döngenlerin İsyanı (1864)" (Kurban, 1995: 71).

Bu ayaklanmalardan sonra Doğu Türkistan Türkleri 1863, 1933 ve 1944 yıllarında olmak üzere üç defa bağımsız devletlerini kursalar da ardı arkası kesilmeyen istilalar sonrasında dayanamayarak mağlup olmuşlardır. Ayaklanmaların başlamasından günümüze kadar gelen süre zarfında Doğu Türkistan'da katledilen Müslüman Türk'ün sayısının 2.000.000'dan fazla olduğu bilinmektedir. 500.000'den fazla Müslüman Türk'ün ise istilacı güçlerin zulümlerinden kaçarak başka ülkelere sığındıkları, bir o kadar insanın da hapishanelerde insanlık dışı uygulamalarla ağır işlerde çalıştırıldığı ve ıslah kamplarında ölüme sürüklendikleri görülmüştür (Alptekin, 1990: 5).

Doğu Türkistan halkı, istilalara karşı isyan edebilmek adına isyanın ana hatlarını şu şekilde belirlemiştir:

1- Para toplamak suretiyle silah ve cephane temin edilecek.
2- Çinliler ile karışık oturulmayacak, bir isyan meydana geldiğinde onların insafsızca hareketlerine karşı dikkatli olunacak.
3- Çinlilerin, Doğu Türkistan'ın iç işlerine karışmasına engel olunacak.
4- Doğu Türkistan'daki Çinli kuvvetlerin geri çekilmesini temine çalışmakla kuvvetlerinin azalmasına çalışılacak.
5- Çinli muhacirlerin bunda sonra Doğu Türkistan'a getirilerek yerleştirilmesi önlenmeye çalışılacak.
6- Eskiden beri Doğu Türkistan'da yüksek mevkiler işgal etmiş bulunan Çinlilerin geri alınmasını teminle, bunların yerinin Türkistanlılara verilmesine çalışılacaktır (Oraltay, 1976: 64).

Doğu Türkistan Türklerinin amacı, Çin istilasından kurtulmaktır. Bunun yollarını arayan isimlerden birisi de İsa Yusuf Alptekin'dir. Alptekin, Türk dünyasının durumunu şu şekilde resmetmektedir: "Asyalı ve Avrupalı emperyalist devletlerin amacı her ne şekilde olursa olsun Türklüğün zarar görmesidir. Türkleri, bütün düşman milletler; komşumuz, müttefikimiz ve dostumuz da olsalar, her türlü olaydan faydalanarak tarihi zaferlerimizin mirasından uzaklaştırmak istemektedirler. Türkiye'nin dışında bütün Türk Dünyası, tarihinden, vatanından, istiklalinden mahrum kalmanın sıkıntısını çekmektedirler. Sovyetler Birliği'nin yakın tarihimizde dağılmasına kadar Üsküp'ten Urimçi'ye kadar uzanan topraklar üzerinde Türkiye hariç tutulursa, bağımsız ve hürriyetine kavuşmuş bir Türk Devleti örneği gösterilemez. Bu coğrafyada yaşayan Türkler kadar bağımsızlığına düşkün bir millet daha göstermek çok zordur. Buna rağmen Hun Devleti sınırlarında olup da bu gün bu coğrafya esaret altında bulunmaktadır" (Alptekin, 1973: 12).

İsa Yusuf Alptekin, bir süreliğine Batı Türkistan'a geçmiş ve Doğu Türkistanlı aydın ve ileri gelenleri ile bağımsızlık ve halkın zulme uğramaması için ne yapılabilir diye arayışların içine girmiştir. Çin esaretinden kurtulmanın tek yolunun ayaklanmak olduğunu söylüyor ve niçin milletin ayaklanmadığını sorguluyor. Bu kadar zulme nasıl dayandıklarını merak ediyorum diyor. Yalnız İsa Yusuf Alptekin, sorduğu bu sorulara yine kendisi şu şekilde cevap veriyor: Doğu Türkistan'da ayaklanmak çok zor, halk geri bırakılmıştır. Askerlikten, siyasetten anlayan adamlarımız yok. Bir kişi çıkıyor "İslam bayrağı açalım, gâvurları öldürüp İslam Devleti kuralım diyor." Bütün millet katılıyor fakat katliamla neticeleniyor.

Ayaklanmaya sebebiyet verenler fırsatını bulunca da memleketten kaçıyorlar (Taşçı, 1985: 73).

Doğu Türkistan'da 1933-1934 Bağımsızlık Faaliyetleri ve Türkiye

Doğu Türkistan toprakları, Çin için coğrafi ve stratejik bakımdan büyük önem arz etmektedir. Bölge Çin topraklarının en batı bölümünü oluşturmaktadır. Çinliler tarafından Soğuk Savaş döneminde Sovyetlere karşı tampon bir bölge olarak kullanılmıştır. Çin, nükleer başlıklı füzelerinin büyük bölümünü Doğu Türkistan topraklarında tutmaktadır. Doğu Türkistan'da Türkler üzerindeki kontrolünü devam ettirmek için de silahlı kuvvetlerinin bir kısmını yine bu coğrafya üzerinde tutmaktadır (Alim, 2010: 148-1499). Oysa ki Çin'in Doğu Türkistan'ı istila etmesi ve bu toprakları kendi sınırları içine katmaya çalışması, bölge halkını zulmederek kıyım yapması kendi inşa ettikleri Çin Seddi ile haksızlıklarını ortaya koymaktadır. Çünkü Çin Seddi ile Doğu Türkistan'ın kendilerine ait bir parça olmadığını adete tescillemişlerdir. Bu büyük seddi yapmalarındaki amaç Çin'in tarihi sınırlarını, aralarında Türklerinde olduğu kuzeyli komşularından ayırma istekleri olmuştur. Çinliler kendi elleri ile Doğu Türkistan'ın kendilerine ait olmadığının delilini inşa etmiştir (Mahluf, 2010: 135).

Doğu Türkistan, Çin işgali altında bulunduğu sürede Çin'e bağlı eyalet haline dönüştürülmüştür. Bu süre, yaklaşık olarak 1911 tarihine değin sürmüştür. 1911 yılında Çin'de hanedanlık yıkılıp yerine cumhuriyet kurulmuştur. Çin'de yaşanan bu kargaşa sırasında Çin'in Doğu Türkistan valileri Çin'den ayrılıp bağımsız bir Doğu Türkistan hükümdarlığı kurmayı arzulamışlardır. Dönem dönem merkezi hükümetle gergin ilişkiler yaşayan valiler zamanında da yine Doğu Türkistan halkına büyük zulümler yapılmıştır. 1931 yılına gelindiğinde Kumrul, 1932 yılında Turfan isyanları yaşanmıştır. 12 Kasım 1933 günü, Doğu Türkistan'da ulusal hükümet göreve gelmiş, Hoca Niyaz Hacı'nın cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin resmen kurulduğu duyurulmuştur (Forbes, 1991: 197-198; Yalçınkaya, 2010: 39-40). Kaşgar'da bulunan İngiliz Başkonsolosu Fitzmaurice, bu devletin ilkelerini 5 maddede sıralamıştır. Şöyle ki;

1- Bağımsız İslam devleti kurmak.
2- Sovyet hâkimiyetinden kurtulmaya çalışmak.
3- Barış getirmek ve kanunsuzluğu ortadan kaldırmak.
4- Ticareti teşvik etmek ve düzene koymak.
5- İngiliz hükümetiyle dost olmaya ve ondan mümkün olduğu kadar çok yardım temin etmeye çalışmak (Forbes, 1991: 201).

Hoca Niyaz Hacı Devlet başkanı, Sabit Damullah başbakan ve Muhammed Kasım Hacı da dışişleri bakanı olmuştur. Hükümetinde bunların haricinde 12 bakanlığın daha bulunduğu Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nde ayrıca *Milli Meclis* de kurulmuştur (Saray, 1995:159). Milli Meclis, siyasi partilerden değil, İstiklal Cemiyeti üyelerinden meydana gelmişti. Hükümet içinde parti çıkarları yerine mahalli çıkarların öne çıktığı göze çarpmaktaydı. Hükümet öncelikli olarak varlığını korumaya çalışmıştır. Bunun sebebi, üç cephede birden mücadele ediyor olmasıdır. Birinci cephede Çinlilerle, diğer cephede Çin asıllı Müslüman Dunganlarla ve son olarak da Ruslarla savaşmıştır (Hayit, 1975: 311).

Batı Türkistan'ı istila eden Sovyet hükümeti, Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden korku duyarak Doğu Türkistan'ı kuşatmıştır. II. Dünya Savaşı'nın başladığı ana kadar bölgede insan onuruna yakışmayacak zulüm ve işkencelerle birlikte Sovyet ve Çin rekabeti görülmüştür (Yalçınkaya, 2010: 39-40). İki dev düşmanla karşı karşıya kalan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti reisi Hoca Niyaz, Rusya ile anlaşma yapmışsa da Meclis bunu reddetmiştir. Bunun üzerine hükümetin ileri gelenlerini Çin'e teslim eden Hoca

Niyaz, Doğu Türkistan'ın bağımsızlık hareketine büyük bir darbe vurmuştur (Saray, 1995:159).

Doğu Türkistan'ın 1933 yılında bağımsızlığını ilan etmesi Türkiye'de ilgi ile karşılanmıştır. Cumhuriyet gazetesinde, Doğu Türkistan'ın Çinlilere karşı açtıkları istiklal savaşı iki yıllık bir mücadelenin ardından Asyalı Türklerin zaferi ile sonuçlandı, denilerek Türk ve dünya kamuoyuna duyurulmaya çalışılmıştır (Cumhuriyet Gazetesi 23 Aralık 1933: 1). Ayrıca, Doğu Türkistan'ın bağımsızlık girişimleri, Pekin'e Avrupa'dan gelen gazetelerde ve İngiliz gazetelerinde de haber olarak yer almıştır. Kurulan yeni Türk devletinin şeklinin cumhuriyet olacağı gazetelere konu olmuştur (Cumhuriyet Gazetesi 23 Aralık 1933: 3).

Doğu Türkistan bağımsızlık için mücadelesine devam ederken diğer taraftan da Çin, Doğu Türkistan'ın bağımsızlık hareketine öcülük eden isimlerden Böke Batur'un Tibet'te bulunan mezarından cesedini çıkartarak başını bedeninden ayırmış ve Urimçi'ye geri getirmiştir. Burada bir cadde üzerinde, gövdesinden ayrılmış olan kesik başı kazığa geçirilerek sergilenmiştir. Çin, Doğu Türkistan'da ileri gelen ve halkı bağımsızlık için hareketlendiren başka insanlara da aynı zulmü yapmıştır (Hakim, 2010: 115).

Yaşanan bu zulümler Paris'te çıkan Yaş Türkistan, adlı dergide de yer bulmuştur. Yaş Türkistan Dergisi 1929-1939 yılları arasında hem Berlin'de hem Paris'te yayınlanmıştır. Bu dergi, Türkistan'da girişilen bağımsızlık hareketlerinin hepsinin birer savaş aracı gibi yayın yapmıştır. Yapılan bu yayınların tümü birer belge niteliğindedir. Ayrıca, yayınların dili bütün Türk dünyasında anlaşılması için Türkçe ve kullanılan alfabe de Arap alfabesidir (URL-1). Yaş Türkistan, sadece Türkistan'daki değil aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin tamamındaki gelişmeleri yakından takip etmiş, özellikle Türk cumhuriyetlerinde uygulanan Sovyet politikalarına tam zamanında ve kapsamlı eleştiriler getirmişti (Andican, 2003: 332)

Doğu Türkistan'da yaşanan bu zulümlere 1934 yılına gelindiğinde de devam edildiği görülmektedir. Paris'te yayınlanan Yaş Türkistan dergisindeki bilgilere göre Tibet'ten 10.000 asker Doğu Türkistan'a gidip Çinlilere karşı Doğu Türkistan mücahitleri ile birlikte mücadele etmişlerdir. Ayrıca, bu haber Hindistan gazetelerinde de yer almıştır. Pişavera'dan gelen yolculardan alınan bilgiye göre Yenişehir'e Doğu Türkistanlı mücahitlerin yaptıkları baskı sonuç vermek üzeredir. Şehir ya sulh yoluyla ya harp yoluyla Türklerin eline geçmek üzeridir. Yine alınan haberlere göre Doğu Türkistan'da, Türklerin idaresi gün geçtikçe sağlamlaşmakta ve iktisadi hayat da normaldir. Doğu Türkistan hareketleri Hindistan Müslümanları tarafından da yakından takip edilmekte olup, Doğu Türkistan'ın Çin zulmünden kurtulacağı anı beklemektedirler (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490/01, 607/102, 10, s.1).

Doğu Türkistan, Çin'e karşı bağımsızlık mücadelesi verirken Batı Türkistan'ı istila altında tutan Sovyet Rusya bundan rahatsız olmuştur. Türkiye'deki, Sovyet Büyükelçisi M. Suriç, Doğu Türkistan'ın bağımsızlık girişimlerinde bulunması üzerine Türkiye'ye bir izahat vermiştir. Bu izahatta önce var olan gruplar tahlil edilmiş, sonrasında da Türkiye'deki gruplarla eşleştirilerek Türkiye'nin tavrının kendilerinden yana olmasına çalışılmıştır. Şöyle ki; Doğu Türkistan'da faaliyette bulunan iki grup vardır. Bunlardan biri Uygurlardan sabık Hotan Emiri Sabitüddin Mollanın riyaseti altında olup Enver Paşa'nın mensuplarından Mustafa Ali Bey, Ahmet Şefik Bey ve Mahmut Nedim Bey beraberinde bulunmaktadır. Bu grup İngilizlerle münasebettedirler. Grubun programı şiddetle krelikal (aşırı dinci) olup tamamen teokratik bir idare tesisi taraftarıdır. Esas itibariyle panislamist ve kısmen de panturanistlerdir. İkinci guruba gelince, başında Naci Niyaz'ın yer aldığı ve Çin vahdeti için muhtariyet tesisine taraftar olan bu grup Çin Urimçi valisi ile ortak hareket etmektedir. Birinci grubun maksadı İngilizlere alet olarak doğuda Sovyet Rusya'ya karşı "Tampon Devlet" tesis etmektir. Şeyh Sait İsyanı Türkiye'de niçin çıkarılmışsa bu

hareket de Rusya'ya aynı şekil ve sebeple yapılmaktadır. Şeyh Sait İsyanına etki eden harici güçler burada da etki etmektedirler. Doğu Türkistan'ın bağımsızlık hareketinden rahatsız olan Sovyet Rusya, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Dışişleri Bakanlığına böyle bir izahat vermiştir (BCA, 030/10, 258/735, 5, s.3).

Sovyet Rusya Büyükelçisinin verdiği bu izahata karşılık Türkiye adına dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey şunları söylemiştir: Doğu Türkistan'da birbirinden farklı olmak üzere bağımsızlık için iki eğilim olduğu görülmektedir. Yabancı unsurların faal rol oynadığı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin genel olarak hassasiyet gösterdiği bu hareketler karşısında basınımızın alacağı vaziyet nezaket olacaktır. Siyasi istiklallerini kaybetmiş milletlerin bunu geri kazanmak uğruna verdikleri mücadeleyi olumsuz olarak değerlendirmek prensiplerimizden çok uzaktır. Son senelerde orta ve uzak doğuda milliyetperverlik cereyanlarının kuvvetlenmesi etkisiyle Doğu Türkistan'da meydana gelen bu bağımsızlık hareketlerini özellikle aynı ırktan olduğumuz için gerçekleşmesini memnuniyetle bekleriz. Ancak, bu harekâtın dini irticaın ve klerikal (aşırı dinci) kişilerin ayaklanması şeklinde olması veyahut herhangi yabancı bir devletin emellerine alet edilmesi, din ve devlet işlerini birbirinden tamamen ayırmış devletimizin prensiplerine uymayacağını belirtiriz. Bu noktalar göz önüne alındığı takdirde Doğu Türkistan bağımsızlık hareketi basınımızda yorumsuz bir şekilde yer alacaktır (BCA, 030/10, 258/735, 5, s. 2).

Türkiye basınında 23 Mart 1934 tarihinde Cumhuriyet Gazetesinde Doğu Türkistan'da iç harbe sebep olan Tunganların (Çinli Müslümanların) ve askeri teşkilatlarının ağır bir mağlubiyet aldığı haberi yayınlanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi 23 Mart 1934: 3). Diğer bir haberde, Doğu Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesi verdiği 1933-1934'lü yıllarda sadece Çin ve Sovyet Rusya değil, cihan devletleri diye adlandırdığımız büyük devletlerden birçoğunun bölge ile ilgili yakın siyaset izlediğine değinilmiştir. Bunlara ek olarak, Çin ve Sovyet Rusya'nın yanı sıra Almanya, Fransa, İngiltere ve Japonya gibi güçlü devletler de kendi çıkarları doğrultusunda bölge etkin olmaya çalışmışlardır. Dışişleri Bakanlıkları vasıtasıyla aldıkları bilgileri kendi ülkelerinde gazetelerine taşımışlardır (Cumhuriyet Gazetesi 9 Nisan 1934: 2). 30 Mayıs 1934 tarihinde Londra ve Moskova gazetelerinde ise Çin'in Doğu Türkistan üzerine bir ordu yolladığı ve daha sonra bu orduyu dağıttığı haberi verilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi 30 Mayıs 1934: 2). Doğu Türkistan'ın 1934 yılında bağımsız bir devlet olması ve bu coğrafyada ki diğer müslüman topluluklara örnek olacağı endişesi, İngiltere ve Japonya'nın da bölgeye dikkatini yoğunlaştırmasında etkili olmuştur (Cumhuriyet Gazetesi 25 Haziran 1934: 2). Bunlara ek olarak, batı ve doğu sınırlarına Almanya ve Japonya'nın yaklaşımını bilen Sovyet yönetimi, Doğu Türkistan elçilerinin Kabil'deki Alman elçiliğine gidip gelmelerinden çok rahatsız olmuşlardır (Forbes, 1991: 210).

Diğer taraftan Doğu Türkistan, Çin ve hâkim devletlerin zulüm ve istilaları ile uğraşırken Cumhuriyet Gazetesi yazarı Muharrem Feyzi'nin haberine göre Çin Müslümanları, Urimçi Türkleri, Kırgız Türkleri ve Kaşgar Türkleri birbirleri arasında hâkimiyet mücadelesine girişmişler ve bu durum Doğu Türkistan için endişe verici bir durum haline dönüşmüştür (Cumhuriyet Gazetesi 20 Ağustos 1934: 2). Doğu Türkistan Türkleri kendi içlerinde sorun yaşadığı dönemde zaman zaman Çin'in de kendi içinde sorunlar yaşadığı anlaşılmıştır. Özellikle komünist grupların askeri teşkilatlanmaları nedeniyle Çin Hükümetinin bunlarla mücadeleye giriştiği görülmüştür (Cumhuriyet Gazetesi 18 Eylül 1934: 2). Görüldüğü üzere basınımız Doğu Türkistan'daki gelişmelere ilgisiz kalmamış, ancak fazlaca da yorum yapmamıştır. Bu dönemde özellikle Cumhuriyet gazetesindeki *Siyasi İcmal* isimli köşesinde konuyu Muharrem Feyzi gündemde tutmuştur. Bunlara rağmen, Türk-Rus ilişkilerini bozmasından endişe edilerek bu dönemde Yaş Türkistan dergisinin yurda sokulması da yasaklanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi 11 Ekim 1934: 2).

Çin ile Sovyet Rusya ne kadar rekabet içinde görünseler de Sovyet Rusya, Doğu Türkistan'da Çin'in Müslüman Türklere yaptığı zulmü kışkırtmakta ve desteklemektedir. Sovyet Rusya'nın böyle bir siyaset izlemesinin sebebi ise komşu ülkelerdeki her türlü bağımsızlık hareketi kendi toprakları içerisinde yaşayan Müslümanlara kötü örnek olacağını düşünmesidir. Bundan dolayı Çin'in Doğu Türkistan'da yaptığı her türlü vahşete ya destek olmakta ya da Çin'i bu faaliyetlerine devam etmesi konusunda kışkırtmaktadır (Ünsal, 2010: 165).

Doğu Türkistan'ın 1933 yılında bağımsızlığını ilan etmesinden rahatsız olan Sovyet Rusya, Türklerin bağımsızlık mücadelesine engel olmak istemiştir. Bunun için Çin'e bir polis teşkilatı kurdurup bu teşkilatı eğitecek hocalar da göndermiştir. Bu polis teşkilatını eğitmek için Sovyet Rusya'dan getirilenler, Türkleri sindirebilmek için çeşitli zulüm ve işkence yöntemleri de geliştirmişlerdir. Bu polis teşkilatının başlıca amacı, Doğu Türkistan Türklerini birbirlerini ispiyon edecek hale getirmek için siyasi faaliyetler yapmak olmuştur. Ruslar bir takım suçlar uydurmuşlar ve bu uydurdukları suçları Türkler işlemiş gibi itiraf ettirmek için işkenceler yapmışlardır (Alptekin, 1973: 162).

Sovyet Rusya'nın Çin'de öğrettiği ve uygulattırdığı işkencelerden bazıları şunlardır: "Kadın ve kızların tenasül organına elektrik lambaları sokmak ve cereyan vermek suretiyle işkence etmişlerdir. İnsanların başı ve ayaklarını ayrı ayrı iki vasıtaya bağlayarak, her iki vasıtayı ters istikamette hareket ettirmek suretiyle insanlık dışı uygulamalarına devam etmişlerdir. Vücutta bir delik açıp buraya düğümlü bir ip sokarak iki gün beklettikten sonra, yaranın içinde ipi testere gibi sürterek işkence yapılmıştır. Askeri eğitimlerinde insanları hedef olarak kullanmışlar ve maden ocaklarında zehirli gazlarla insanları öldürmek" gibi işkenceler görülmüştür (Alptekin, 1973: 162-163).

Yaşanan bütün bu işkencelerin yanı sıra Doğu Türkistan'da 1933 yılında kurulan bağımsız devlet, Sovyet Rusya'nın baskısı, İngilizlerin pasif siyaseti ve Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele edenlerin kendi içlerinde ihtilafa düşmesi gibi sebeplerden dolayı 1934 yılının ocak ayında yıkılmıştır (Tuna, 2012: 62). Sovyet Rusya'nın Doğu Türkistan politikası kendi çıkarları doğrultusunda zaman zaman değişikliklere uğramıştır. Doğu Türkistan'daki bağımsızlık hareketini II. Dünya Savaşı esnasında desteklemiştir. Bunun nedenini ise şöyle açıklayabiliriz: Daha önce Sovyet Rusya'yı Çin'den kovan Çinlilerden intikam almak. Japonlarla harp halinde bulunan Çinlilere Amerika'nın Doğu Türkistan üzerinden asker sevk ederek yardımda bulunmasını önlemektir. Sovyet Rusya, Doğu Türkistan'ın Çin'e karşı ayaklanmasını desteklemiş ve bağımsızlık hareketinde bulunulursa müdahale etmek yerine yardım dahi edeceklerini söylemişlerdir. Sovyet Rusya, Doğu Türkistan'da Amerika'nın varlığını istemediği için böyle bir siyaset izlemiştir (Alptekin, 1973: 174-175). Görülüyor ki; Sovyet Rusya, Doğu Türkistan'ın bağımsızlık faaliyetlerini devletlerarası siyasette denge politikası güderek takip etmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan Sovyet Rusya'nın dağılmasına kadar geçen süre zarfında Doğu Türkistan'da gerek Çin'in gerekse Sovyet Rusya'nın zulümleri şiddetlenerek devam etmiştir. Sovyet Rusya'nın dağılması Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bölge üzerindeki ilgisinde de dönüşüm başlatmıştır. Türkiye 1990'lı yıllarda bölgedeki ağırlığını arttırmak isterken Doğu Türkistan meselesini uluslararası ve sivil düzeylerde daha sık dile getirmeye başlamıştır. Özellikle, 1990'lı yıllarda Türkiye, dış siyaset gereği, bu coğrafyanın insanlarına yönelik alakasında, bölge insanlarının birbirine karşı hissettiği duygusal bağların ilerisine geçip hukuki bir boyut kazandırılmaya yönelik çalışmalar yapmıştır. Hatta 1992 yılında Türk yetkililerinden bir heyetin Doğu Türkistan'a görevlendirilerek, Doğu Türkistan meselesinin Birleşmiş Milletler gündemine taşınması teklif edilmiştir. Ancak bu konuda ciddi bir gelişme yaşanmamıştır (Dağ, 2010: 176-177). Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Doğu Türkistan'da yaşanan insanlık dışı zulüm ve işkencelere karşı

günümüzde de elinden geleni yapmaya çalışmaktadır. Ancak, Doğu Türkistan'daki insanlık dışı uygulamaların önüne geçilememektedir.

Doğu Türkistan bağımsızlık mücadelesi verirken istilaya uğradığı günlerden günümüze, değişik hak ihlallerine uğramış ve bu hak ihlalleri günümüzde de değişik uygulamalarla devam etmektedir. Doğu Türkistan'da Türkler özellikle Mao döneminde insanlık adına utanç verici zulümlerle karşı karşıya kalmışlardır. Kuponla yemek alma, tek tip giyinme, Mao'nun resmi önünde eğilme, yaşanan hak ihlallerinden bazılarıdır. İşkence, idam, çalışma kampları, dini baskı gibi insan aklına gelebilecek her türlü zulüm, Doğu Türkistan'da günlük hayatın bir parçası olmuştur. İletişimin çok yaygın olduğu günümüzde bile bu insanlık dışı dramlarda dünya kamuoyu haberdar değildir (Şahyar, 2010: 125). Medyanın kontrolünü elinde tutan Çin, Doğu Türkistan'da yaptığı işkence ve katliamlardan dünya kamuoyunun haberdar olmasını engellemeyi devlet politikası olarak benimsemiştir. Doğu Türkistan Türkleri ise kısıtlı imkânlarıyla da olsa buna karşı koymaya çalışmaktadırlar (Emet, 2010: 190).

Doğu Türkistan'da yapılan işkence ve insanlık dışı hak ihlalleri bütün engellemelere rağmen duyulmaktadır. Ancak Çin'in Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde veto hakkına sahip kurucu üyelerden olması göz önüne alındığında yapılan bu zulümleri Birleşmiş Milletler'e bildirip bir çözüm yolu bulmayı düşünmek, şimdilik umutsuz bir yol olarak görülmektedir. Uluslararası Af Örgütü ile İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yılda iki defa hazırlamış olduğu raporlar da dünya kamuoyu tarafından görmezden gelinmektedir (Sönmez, 2010: 193-194). Ayrıca, Çin Doğu Türkistan'ın var oluşundan itibaren kendi toprakları arasında olduğunu ileri sürmektedir. Hali hazırda var olan uluslararası iç siyaset sisteminde, kendi hâkimiyeti altındaki Doğu Türkistan Meselesini, kendi iç meselesi olarak görmektedir. Yabancı devletlerin Doğu Türkistan ile ilgilenmesine karşı çıkmaktadır (Ekrem, 2010: 231).Her ne kadar Türkiye, Doğu Türkistan'daki insanlık dışı uygulamaları dünya kamuoyuna duyurmaya çalışıyorsa da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde veto yetkisine sahip olmaması sebebiyle bu yetkiye sahip Çin karşısında çok da başarılı olamamaktadır.

Doğu Türkistan bağımsızlık mücadelesi verirken göz önüne alınması gereken temel hususlardan biri de dünya kamuoyunun desteğini elde etmektir. Doğu Türkistan'a sempati besleyen devletler, halklar ve kurumlar bir araya getirilerek propaganda yapılmalıdır. Bütün bu güçler bir araya getirilerek Doğu Türkistan insanlarının yaşayış standartlarının düzeltilmesi adına Çin'e baskı yapılmalıdır (el-Verdani, 2010: 246). Dünya kamuoyu sayesinde oluşturulacak baskı ile Çin'in yaptığı zulümlerin önüne geçilebileceği ve bir aşama sonra da Doğu Türkistan'ın bağımsızlığının sağlanabileceği düşünülebilir.

Doğu Türkistan, bağımsız olmak istiyorsa uzun vadede dahi kazanılamayacağına dair ümitsizliğe düşülmemeli ve ilgisiz kalınmamalıdır. Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için bütün olumsuz şartlara rağmen yapılacak her türlü çalışma gelecek nesillerin bunu başarması için daha iyi koşullarda mücadele etmesine imkân verecektir (Hüveydi, 2010: 250-251). Halkın örgütlenmesi, ekonomik, askeri, siyasi faaliyetler ve kamuoyu oluşturmak gibi çalışmalar Doğu Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesini verecek kuşağa gelecekte kolaylık sağlayacaktır.

Doğu Türkistanlılar din, dil, kültür olarak Çinlilerden farklılardır. Çin'in coğrafi sınırını tayin eden seddin de dışındadır. Bu zamana kadar asimile olmayıp varlık mücadelesi veren Doğu Türkistan elbet bağımsızlığına kavuşacaktır (Şemseddin, 2010: 263).

Sonuç

Büyük (Ulu) Türkistan diye adlandırılan coğrafya, Türk milletinin ana yurdu ve büyük bir medeniyetin merkezidir. Büyük Türkistan, batısının Ruslar, doğusunun Çinliler tarafından işgal edilmesiyle iki ayrı coğrafya gibi görünse de toprak, tarih, kültür, dil ve din birliktelikleri göz önüne alınınca Batı ve Doğu Türkistan'ın bir bütün olduğu daha net anlaşılmaktadır. Doğu Türkistan, Çin'in kendi kaynaklarında da geçtiği üzere, Hunların yani Türklerin yurdudur. Çin Seddi'ni inşa ederek doğal sınırlarını belirleyen Çinliler Doğu Türkistan topraklarını bu seddin dışında bırakarak kendi elleri ile bu coğrafyanın Çinlilere ait olmadığını tescil etmişlerdir.

Doğu Türkistan, Çin istilasına uğradıkça bağımsızlık hareketlerine girişmiş ve bu dönemlerde Çin ve Sovyet Rusya'nın ağır işkence ve katliamlarına maruz kalmıştır. Çin, Doğu Türkistan'da yaptığı zulümlerin dünya kamuoyuna duyurulmamasını devlet politikası haline getirmiştir. Birleşmiş Milletler'in daimi üyesi olarak veto hakkına sahip olan Çin'in bu zulümleri, Birleşmiş Milletler Cemiyeti'ne de taşınamamaktadır.

Sovyet Rusya'nın Doğu Türkistan üzerindeki siyaseti kendi çıkarları doğrultusunda değişiklik göstermektedir. Batı Türkistan'da kontrolü altında tuttuğu Türklerin ayaklanmasından endişe eden Rusya, Doğu Türkistan'da Çin'e destek vermiştir. Ancak, II. Dünya Savaşı'nda değişen şartlar gereği bölgeye ABD'nin gelmesini engellemek için Türkleri desteklemiştir. Oysaki Atatürk döneminde Türkiye'nin bölgeye yoğun bir ilgi göstermesini engellemeye çalışan da Rusya'dır. Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Doğu Türkistan'ın bağısızlık hareketini istiklalini kaybetmiş bütün milletlerin istiklal arayışını desteklediği gibi desteklediğini beyan etmekle birlikte aynı ırktan olduğumuz bir milletin bağımsızlığını gönülden desteklediğimizi vurgulamıştır. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki; Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulmaması için de hassas davranılmıştır. Yaş Türkistan gazetesinin ülkeye sokulması yasaklanmış, gazetelerin konuya dair haberleri fazla yoruma yer vermeden duyurması istenmiştir.

1991 yılında Sovyet Rusya'nın dağılması üzerine Türkiye'nin Türk Dünyası politikası da bu doğrultuda değişmiş, bu coğrafyaya ilgisi artmıştır. Sovyetler Birliği dağılmış ve Türkiye'nin Türk dünyasına ilgisi artmıştır. Yalnız burada şunu özellikle ifade etmekte fayda vardır. Mustafa Kemal Atatürk Türk dünyası hakkında görüşlerini her zaman dile getirmiştir. Bu konuda "Sovyetler Birliği bir gün dağılacaktır, bizim orada soydaşlarımız ve ırktaşlarımız vardır; bugün için Sovyetler Birliği ile dostuz; ama, gün geldiğinde bu akraba soydaşlarımızla ilgili gerekli tedbirlere hazır olmalıyız" diyerek Türk dünyasının geleceğine dair hazırlıklar yapılmasını söylemiştir. Bunun için Atatürk kendi döneminde dil ve tarih çalışmaları yapmış ve yaptırmıştır. Kültür birliğinin üzerinde durulması ve ortak bir dilin oluşturulmasına çok önem vermiştir.

Atatürk'ün dediği olmuş, Sovyetler Birliği dağılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsız birer devlet kurma mücadelesi veren Türklere karşı insanlık dışı işkenceler ve katliamlar yapılmıştır. Bunun en fazla yaşandığı yer ise Doğu Türkistan olmuştur. Dünya kamuoyunun dikkatini Doğu Türkistan'daki katliamlara çekmek için Uluslararası Af Örgütü ile İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün raporları dünya kamuoyu tarafından da görmezden gelinmiştir. Doğu Türkistan, bağımsız olmak istiyorsa asla ümitsizliğe kapılmamalı, gelecek nesilleri bu hedefle yetiştirmeye devam etmelidir. Yetişecek olan bu nesiller, bugün atılan her adımın bağımsızlık yolunda faydasını ilerleyen zamanlarda görecektir. Bugüne kadar asimilasyon faaliyetlerine direnip yok olmayan Doğu Türkistan Türkleri elbet bir gün bağımsızlığına kavuşacaktır.

Kaynakça

ALİM, Abulsalam Abdulgani. (2010). "Doğu Türkistan –Ekonomik Yaşamdaki Kısıtlamalar-Yoksulluk ve Yoksulluğun Sosyal Etkileri". *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu.* İHH Araştırma Yayınları, s. 148-161.

ALPTEKİN, Erkin. (1990). "Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40. Yıl". *Erciyes Dergisi Doğu Türkistan Yayınları*.

ALPTEKİN, İsa Yusuf. (1973). *Doğu Türkistan Davası.* İstanbul: Otağ Yayınları.

ALTUN, Kudret. (1996). "İsa Yusuf Alptekin ve Türkistan Davası". *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri.* s. 41-45.

ANDİCAN, A. Ahat. (2003). *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. İstanbul: Emre Yayınları.

CENGİZ, Kaşgarlı İsmail. (1981). *Kızıl Çin İşgalindeki Doğu Türkistan*. İstanbul: Doğu Türkistan Dergisi Yayınları.

ÇELEBİ, Ercan. (2010). "Atatürk ve Türk Dünyası". *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt: 18, No:1, s. 199-208.

DAĞ, Ahmet Emin. (2010). "Doğu Türkistan Sorununun Çözümünde Türkiye ve İslam Dünyası". *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu.* İHH Araştırma Yayınları, s. 175-181.

EKREM, Erkin. (2010). "Doğu Türkistan'ın Geleceği: SWOT Analizi Metodu Üzerinden Bir Değerlendirme". *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu.* İHH Araştırma Yayınları, s. 231-242.

EL-VERDANİ, İzzeddin. (2010). "Bağımsızlığa Giden Yolda Doğu Türkistan'ın Geleceğine Dair Düşünceler". *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu.* İHH Araştırma Yayınları, s. 243-247.

EMET, Erkin (2010). "Doğu Türkistan'ın Uluslararası Medyada Yansıması ve Dezenformasyon Sorunu". *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu.* İHH Araştırma Yayınları, s. 183-191.

FORBES, Andrew D.W. (1991). *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri*. (Çev.: Enver Can), İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.

GÜL, Osman Kubilay. (2007). "Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Hazin Bir Göç Hikâyesi". *Turkish Studies*, Volume 2 /1, s. 252-273.

HAKİM, Meryem. (2010). "Doğu Türkistan Kazaklarının 20. Yüzyıldaki İstiklal Mücadelesi". *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu.* İHH Araştırma Yayınları, s. 113-122.

HAYİT, Baymirza. (1975). *Türkistan Rusya ve Çin Arasında*. Otağ Yayınları.

HÜVEYDİ, Fehmi. (2010). "Doğu Türkistan'ın Geleceği". *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu.* İHH Araştırma Yayınları, s. 249-254.

KURBAN, İklil. (1995). *Doğu Türkistan İçin Savaş*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

MAHLUF, Macide. (2010). "Zorunlu Göç ve Uygur Diasporası". *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu.* İHH Araştırma Yayınları, s. 135-144.

ORALTAY, Hasan. (1976). *Kazak Türkleri.* İstanbul: Türk Kültür Yayını.

SARAY, Mehmet. (1995). *Atatürk ve Türk Dünyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SÖNMEZ, Gülden. (2010). "Doğu Türkistan Mücadelesi ve Sivil Toplum Kuruluşları". *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu.* İHH Araştırma Yayınları, s. 193-212.

ŞAHYAR, Ataullah. (2010). "Gündelik Yaşamda Karşılaşılan İhlaller". *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu.* İHH Araştırma Yayınları, s. 125-133.

ŞEMSEDDİN, Siraciddin Azizi. (2010). "Doğu Türkistan'ın Özgürlük Yolu ve Kaderini Tayin Etme Hakkı". *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu.* İHH Araştırma Yayınları, s. 255-264.

TAŞÇI, M. Ali. (1985). Derleyen, *Esir Doğu Türkistan İçin İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Doğu Türkistan Neşriyat Merkezi.

TUNA, Amine. (2012). *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık.* İstanbul: İHH Kitap.

ÜNSAL, Ahmet Faruk. (2010). "Doğu Türkistan'da Etnik ve Dini Ayrımcılık". *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu.* İHH Araştırma Yayınları, s. 163-172.

YALÇINKAYA, Alaeddin. (2010). "Doğu Türkistan Tarihinde Önemli Kavşaklar ve Çin İşgali". *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu.* İHH Araştırma Yayınları, s. 27-44.

İnternet Kaynakları

*URL-1: QKurban, İklil. "Yaş Türkistan Dergisi (1929-1939)". https://www.altayli.net/yas-turkistan-dergisi-1929-1939. html (Erişim: 31.05.2018)

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA, Fon:490/01, Kutu:607/102, Dosya:10)

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA, Fon:030/10, Kutu:258/735, Dosya:5)

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi. Yıl: 1933, 1934.